

Универзитет у Београду, Учитељски факултет, Београд

DOI 10.5937/kultura1964196V
УДК 930.85(497.1:44)"1918/1941"(093.2)

прегледни рад

ФЕНОМЕН ФРАНЦУСКОГ КУЛТУРНОГ УТИЦАЈА У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Сажетак: *У савременом свету у којем се све више говори о развоју мултикултуралности, а заправо смо сви сведоци изразито јаке превласти популарне културе само једне стране света и онога што се назива глобалном културом, мислимо да је неопходно вратити се у не толико давну прошлост и показати како је наша културна средина трпела бројне утицаје разних земаља. Немогуће их је, свакако, приказати на једном месту, те смо овде себи за циљ поставили да објединимо неке од, за успон наше културе, најзначајнијих примера француског културног утицаја у различитим доменима друштвеног, научног и културног живота међуратне Југославије. Користећи дескриптивну и аналитичку методу, желимо да покажемо како је наша средина у периоду између два светска рата блиско пратила збивања у француској култури и из ње преузимала драгоцену знања и искуства, а понекад се развој уметничких покрета одвијао и истовремено у обе земље, што сведочи о високим иновативним и креативним потенцијалима нашег друштва тога времена.*

Кључне речи: *култура, утицај, успон, Француска, међуратна Југославија*

Уводна разматрања¹

На крају Великог рата, Француска је играла кључну улогу у стварању нове Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца која се

¹ Рад је део истраживања у оквиру пројекта Учитељског факултета у Београду под називом *Концепције и стратегије обезбеђивања квалитета базичног образовања и васпитања*, број 179020Д, а који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

налазила у групи земаља централне Европе и Балкана које је Француска штитила и у којима је желела да развије свој утицај. У међуратном француском друштву србофилска осећања огледала су се у сталним захтевима за снажном француском званичном политичком, дипломатском, економском и културном помоћи. Контакти и француска улагања били су бројни у разним привредним гранама, почев од саобраћаја, преко индустријске производње до војне сарадње. Ипак, чини се да су често жеље биле веће од стварних материјалних и моралних могућности.

Но и поред постепеног опадања француског економског и политичког утицаја у Краљевини Југославији, присуство француске културе било је неоспорно и оставило је дубок траг, особито у српској средини. Томе су доприносиле посете француских професора и културних радника, превођење и штампање француских књига, издавање часописа на француском језику, организовање изложби, давање стипендија, подизање споменика, формирање млађих нараштаја у традицијама француске културе. Као пример, могли бисмо навести отварање Француско-српске школе *Сен Жозеф* 1926. (*École franco-serbe Saint-Joseph*), потом 1930. године подизање Споменика Француској на Калемегдану са дирљивим натписом „Волимо Француску као што је она волела нас”, објављивање 1938. године књиге Гргура Јакшића *Француска и Југославија у прошлости* као дела раније колективне публикације и објављивање 1940. године *Књиге о Француској* која је сачињена од текстова тадашњих еминентних српских интелектуалаца (Јована Жујовића, Богдана Поповића, Исидоре Секулић, Миодрага Ибровца, Ивана Ђаје итд.). Као основне одлике француског духа развијане у француском школском систему, а за које се желело да буду присутне и код нас, издвајане су јасноћа изражавања, прецизност, индивидуализам, хуманизам и вештина говорништва.

У читавом међуратном периоду француски утицај примећивао се у политици, науци, уметности, култури, просвети, моди, у начину живљења – у манирима, понашањима у градским кућама и салонима, у исхрани, пићима, архитектури, уређењу ентеријера итд. Француски утицај на нашу културу и цивилизацију и присуство француске културе у свакодневном животу били су доживљавани као израз пријатељства које је исковано током Првог светског рата. Да тог утицаја није било само у престоници сведоче, између осталог, и називи бројних кафана и хотела широм Србије: „Париз”, „Мали Париз”, „Лувр”, „Лион” итд. То објашњава и зашто је француску капитулацију 1940. год. велики број наших обичних људи из народа, који нису били ни француски

ђаци ни нарочито образовани, крајње трагично доживео – читав наш народ је због тога туговао. Франкофилија ових међуратних генерација, иако понекад некритичка и претерана, само је потврђивала снагу француског утицаја у то време. О томе сведоче и неки текстови из поменуте *Књиге о Француској* аутора Гргура Јакшића, Владислава Петковића Диса², Светислава Петровића, генерала Живка Павловића³ и других.

О томе колика је блискост постојала између ова два народа и у послератним деценијама сведоче и многе књиге написане у обе земље, а чије су основне теме почаст и захвалност француској држави и француској браћи по оружју, топао пријем наше омладине у Француској, која је многим постала, у правом смислу речи, друга домовина. По дубини емоција пријатељства и захвалности издваја се *Књига о Француској* објављена 1940⁴, занимљива и надахнута књига у којој својим прилозима неколико аутора, из различитих углова, осветљава вековне везе које постоје између српског и француског народа, задржавајући се највише на збивањима за време и после Првог светског рата. Многи француски професори и научници редовно су гостовали на нашим универзитетима и институтима: слависти, византолози, археолози, романисти, писци, историчари, политиколози и политичари, математичари, хемичари и лекари разних специјалности.⁵

Утицај у области науке и универзитетског образовања

Према неким подацима, између два светска рата 30 000 студената из Србије користило је стипендије француске владе

2 „Ако наша деца, која су препатила највеће муке, још буду жива, /.../ она ће нас просто питати: 'А где је та Француска?' Место одговора, ми ћемо ставити руку на срце и рећи им: 'Ево овде је Француска'. И наша деца ће нас разумети“; *Књига о Француској*, стр. 149.

3 „Француска је дивна земља. У њој живи народ велик духом, народ племенит, народ моћних подстрека. Прошлости човечанства Француска је много дала. Будућности човечанства француски народ обећава још више.“ Порука омладини, *Књига о Француској*, стр. 274.

4 Књига је објављена у издању Друштва пријатеља Француске и у редакцији Светислава Петровића и Миодрaга Ибровца, а аутори прилога су многе угледне личности нашег културног, научног и уметничког живота, попут Јована Цвијића, Јована Дучића, Владислава Петковића-Диса, Исидоре Секулић, Владимира Ђоровића, Гргура Јакшића, Миодрaга Ибровца, Косте Куманудија, Љубомира М. Давидовића, итд.

5 Вујовић, А. (2011) *Српско-француска сусретања*, Београд: Учитељски факултет.

за школовање у Француској.⁶ Српско–француске односе, укључујући и науку, обележила је у међуратном периоду и свестрана делатност Ивана Ђаје. Србин по оцу, а Француз по мајци, школовао се и докторирао на Сорбони 1909. године, а онда се вратио у Србију и ту утемељио нову област у нашој и балканској науци: експерименталну физиологију и физиолошку хемију. Био је први декан новооснованог Пољопривредног факултета у Београду, ректор Универзитета у Београду 1934–1935. године, члан САНУ, а касније и Југославенске академије знаности и умјетности. Добитник је и бројних француских награда, међу којима и Ордена легије части; био је трећи Србин (после Тесле и Цвијића) који је понео титулу почасног доктора Сорбоне, а 1955. је постао дописни члан Француске академије наука (први са словенских простора после Руђера Бошковића), где је наследио преминулог Александра Флеминга, проналазача пеницилина. Светски научници ће му одати признање називајући по њему најпре криву терморегулације класичне физиологије „Ђајин дијаграм”, а касније ће метода хипотермије конфиновањем бити названа „Ђајина метода”. Изузетно је значајан његов допринос популарисању науке у нашој средини, а бавио се и превођењем са француског језика.⁷

Везе Француске и Србије, које су биле већ успостављене у образовању, како током самог рата, тако и у деценијама које следе, обухватале су различите научне области. Тако је у медицини, још 1855. године, у Паризу одбранио своју докторску дисертацију Стеван Милосављевић, први Србин из Србије који је постао лекар⁸. Од краја XIX века све је више било лекара који су се образовали у Француској (у Паризу, Нансију, Монпелјеу, Стразбуру и Бордоу), а многи од њих су током читаве прве половине XX века, па чак и после Другог светског рата, бити утемељивачи данашњег Медицинског факултета у Београду и бројних специјалистичких клиника.⁹

6 Šotra, T. *Autour de la francophonie et de la francophilie en Serbie*, in: *The Romance Balkans*, (2008), Belgrade: Collection of papers, Institute for Balkan Studies, p. 344.

7 Детаљније о делатности овог научника чије име носи и једна београдска улица видети код: Јовић, В. (2009) Иван Ђаја француски ђак, *Даница 2010*, Београд: Вукова задужбина, стр. 243–249.

8 Јовановић–Симић, Ј. и Костић–Јоксић, С. А. Витез легије части, у *Српско–француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 419.

9 Такав је пример др Смиље Костић–Јоксић, признатог педијатра, дописног члана Педијатријског друштва у Паризу од 1954. Она је заслужна за увођење код нас обавезне вакцинације против туберкулозе од 1948. године. Детаљније о њеном раду и односу са француским колегама видети код: Јовановић–Симић, Ј. и Костић–Јоксић, С. А. Витез легије части, у:

Француска медицинска помоћ започета 1915. године трајала је до краја рата, свуда где је било српских војника и цивила (на пр. мисија под командом мајора Витроа (Vitraud) 1915. или лечење на Крфу 1916. године), у самој Србији и изван ње, али је настављена и после рата, када је у октобру 1919. године у Београду основан Француски диспанзер за одојчад. Отворио га је, уз помоћ своје супруге Српкиње, педијатар др Габријел Гарније (Gabriel Garnier). Овај диспанзер је, поред медицинских услуга, сиромашним породицама пружао и материјалну помоћ у пеленама, децјој одећи, постељини и храни, бесплатно су дељени лекови и стерилисано млеко за оне бебе које мајке нису могле да доје. У првим годинама рада више од 50% новорођенчади у Београду је једном или више пута прегледано у диспанзеру, чији је рад у међуратном периоду смањио смртност одојчади у Београду са 18% на 9% (колики је то успех био показује чињеница да је у истом том периоду смртност одојчади на нивоу целе Југославије смањена са 16,3% на 15%).¹⁰

*Однос француске уметности и
наше ликовне сцене*

За разлику од XIX века, када се већина наших сликара школовала и усавршавала у Минхену и Бечу, у XX веку су се интересовања окренула ка Француској, првенствено Паризу, што сведочи о преовладавању једног другог и знатно модернијег укуса. У Француској су се школовали, усавршавали и краће или дуже боравили готово сви значајни српски ликовни уметници прве половине и средине XX века: Ђорђе Андрејевић-Кун, Јован Бијелић, Лазар Возаревић, Недељко Гвозденовић, Милош Голубовић, Петар Добровић, Душан Јанковић, Паја Јовановић, Милан Коњовић, Петар Лубарда, Милан Миловановић, Предраг-Пеђа Милосављевић, Мило Милуновић, Живорад Настасијевић, Милена Павловић-Барили, Михаило С. Петров, Зора Петровић, Надежда Петровић, Моша Пијаде, Бранко Ве Пољански, Васа Поморишац, Бранко Поповић, Иван Радовић, Љубица-Џуца Сокић, Вељко Станојевић, Александар Томашевић, Марко Челебоновић, Сава Шумановић. Међу ауторима (овде наведеним по азбучном реду), утицај француске уметности можда је био

Српско-француски односи 1904-2004, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија-Француска и Архив Србије, стр. 419-424.

¹⁰ Пешић, В., Павловић, Б. и Јовановић-Симић, Ј. Др Габријел Гарније – оснивач и директор првог децјег диспанзера у Србији, у: *Српско-француски односи 1904-2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија-Француска и Архив Србије, стр. 402.

најизраженији код Јована Бијелића, јер је прошао кроз кубистичку и експресионистичку фазу, Петра Добровића, јер је радо сликао море и Азурну обалу и Саве Шумановића који је био под утицајем Сезана, експресионизма и кубизма, али који је, нажалост, боравећи и радећи у Паризу доживео и јак душевни слом због којег се вратио у завичај¹¹. Поред сликарства, они су се бавили и вајарством, графиком и примењеном уметношћу, као и педагошким радом, излагали на заједничким ликовним смотрама и самосталним изложбама.

Дужи или краћи париски боравци били су обавезни део развијања уметничке или интелектуалне личности уопште; тамо се стицало знање, али и изграђивао укус, развијао сензибилитет, разумевање различитости, осећање модерности и префињености. Током својих „париских фаза”, боравећи краће или дуже у Паризу на школовању или усавршавању, наши међуратни уметници представљали су своја дела француској публици. Године 1931. излагали су С. Аралица, М. Челебоновић, М. Милутиновић и М. Узелца. Годину дана касније била је најпре самостална изложба Мила Милуновића, потом заједничка изложба Аралице, Узелца и Милуновића, а крајем године и заједничка изложба слика и скулптура Милана Коњовића, Марка Челебоновића, Миливоја Узелца, Мила Милуновића, Јована Зонића, Светислава Јовановића, Јефте Перића, Соње Ковачевић, Николе Марковића. Наредне године у Мецу и Стразбуру изложене су и наше графике¹².

Јасно је да су сви наши уметници који су боравили у Француској, вративши се у земљу, донели са собом и тај дух француске, тачније париске уметности, како у својим делима, тако и организујући изложбе својих француских колега код нас. Колекције дела француских уметника у нашој земљи постојале су и у претходном веку – прву такву колекцију у којој су била дела Сезана, Тулуз–Лотрека и других, имао је још краљ Милан Обреновић, али је она највећим делом распродата после његове смрти у Бечу.¹³

11 Деретић, Ј. (2005) *Културна историја Срба*, Београд: Народна књига, Алфа, стр. 249.

12 Димић, Љ. *Influence culturelle française dans le royaume de Yougoslavie*, у: *Српско–француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 69-70.

13 Суботић, И. *Збирке и изложбе француске уметности у Београду*, у: *Српско–француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 87.

Средином двадесетих година XX века, на иницијативу кнеза Павла Карађорђевића, основан је у Београду Музеј савремене уметности и тада се почиње са систематским прикупљањем дела савремених сликара, између осталих и француских. У име пријатељства између два народа, средином 1929. године двадесет шесторо француских уметника поклонило је 40 својих радова (слика, гравира, скулптура) Музеју савремене уметности у Београду. Када је од овог музеја и Историјско–уметничког основан Музеј кнеза Павла, озбиљно се радило на куповини дела многих француских сликара, међу којима и Монета, Реноара, Матиса, Дегаа, Утрила, Писароа, Гогена, Короа итд.¹⁴ Неке публикације Музеја кнеза Павла објављиване су на француском језику, јер су биле намењене представљању наше уметности иностраној публици, а часопис овог музеја публиковао је низ приказа француских споменика, архитектуре, музеја, галерија, изложби, репродукција уметничких дела. И сам кнез Павле употпуњавао је своју приватну збирку сликама француских аутора, али и таписеријама, теписима, порцеланом из Севра, сребром и другим драгоценим уметничким предметима из Француске¹⁵. Изложба „Сто година француског сликарства”, одржана 1939. године у Музеју кнеза Павла, врхунац је француско–српске културне сарадње између два светска рата, и последња пред почетак Другог светског рата. Сматра се да је то била највећа изложба француског сликарства XIX века организована изван Француске, и то у време када је Немачка већ преузела примат у Европи.¹⁶

У нашу земљу су из Париза стизали и модни часописи, а било их је и на српском језику. У збиркама Музеја примењене уметности и у двору Карађорђевића у Београду чувају се и бројни употребни и украсни предмети од текстила, чипке и

14 Детаљније о сликарима и сликама које су набављене за наше музеје, као и о изложбама француских уметника код нас, видети код: Суботић, И. Збирке и изложбе француске уметности у Београду”, у: *Српско–француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 87–104.

15 Суботић, И. Збирке и изложбе француске уметности у Београду, у: *Српско–француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 89.

16 Плакат за ову изложбу урадио је Душан Јанковић, један од пионира српске модерне примењене уметности, и чува се у збирци Музеја примењене уметности у Београду, где је и највећи део укупне заоставштине овог уметника и његове супруге и сараднице Колет. Видети: Витковић–Жикић, М. Примењена уметност и српско–француски односи 1904–1944, у: *Српско–француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 185.

таписерије. Увек једноставну и одмерену одећу за краљицу Марију Карађорђевић креирали су углавном француски креатори, а они су препоручивали и униформе за дворски персонал.¹⁷

Међуратна архитектура по угледу на француску

Француска култура је веома снажан траг оставила на архитектуру и уређење ентеријера. Раније су Срби главне идеје, стилске концепције и стручну литературу преузимали из географски ближих средњоевропских центара, док је руски утицај донекле био присутан у сакралној архитектури. Репрезентативна здања француске неоренесансе и необарока нису код нас била присутна у свом чистом, већ у посредном облику, са угледањем на њихову рецепцију у бечкој архитектури друге половине XIX века. Догађај од крупног значаја за историју српско–француских архитектонских веза било је учешће Краљевине Србије на Светској изложби у Паризу 1900. године.

Утицај тадашње француске декоративистичке архитектуре најупадљивији је на монументалном здању Српске краљевске академије (данас САНУ) и на згради Београдске задруге. Од 1910. руководилац Техничке дирекције града Београда био је млади архитекта Едуар Леже (Edouard Léger), који је регулисао трг око Теразија сходно важећим европским нормама естетике, хигијене и уређења саобраћаја. Крајем прве деценије XX века, када је Србија јасно окренула своју политику према Француској, одлазе и прве групе наших архитеката на усавршавање и студије. По завршетку Првог светског рата, француски и српски аутори инкорпорирали су француску урбанистичку теорију и праксу у урбанистички дискурс Србије и Београда доприносећи како унапређењу урбанизма као стручно-научног метода, тако и побољшању праксе и образовању будућих нараштаја наших архитеката. Године 1926. награду за најбољи завршни рад на Школи лепих уметности у Паризу (École des beaux arts) добио је Миливоје Тричковић, који се касније афирмисао као архитекта града Београда¹⁸. Уз руски, италијански и средњоевропски утицај, француски утицај је био доминантан у српској академској архитектури међуратног периода. „Француски академизам, у коме су преовлађивале ренесансне, барокне и неокласицистичке предилекције, пренет је у архитектуру

¹⁷ Исто, стр. 185.

¹⁸ Кадјевић, А. Relations des architectures française et serbe (depuis la fin du XIXe siècle jusqu'à 1941), in: *La Serbie et la France – une alliance atypique*, eds. Bataković, D. T. (2010), Belgrade: Académie serbe des sciences et des arts, Institut des Etudes balkaniques, p. 536.

грађанског Београда.” Подизане су виле и стамбене зграде са мансардним крововима, декорисање фасада било је уздржано, са логичним распоредом отвора. Популаран узор новог типа градске једнопородичне куће биле су француске раскошне приватне куће из XVIII века (зване *hôtel particulier*), у које су понегде уношена и нека национална обележја. Везе између српских и француских архитеката уочљиве су и у меморијалној архитектури (сличан облик и структура капија војничких гробаља и монументалних споменика ратницима), као и у уређењу тераса и парка око двора југословенског краља на Дедињу (по узору на Версајски парк). Концепције Ар Декоа (*Art Déco*), уочене још на париској изложби декоративних уметности 1925, прихваћене су као средњи, нерадикални вид модернизације српског градитељства. Управо је у том стилу подигнут (од 1928. до 1933. године) најрепрезентативнији пример француске архитектуре у међуратном Београду – амбасада Француске Републике у Париској улици¹⁹.

Почев од тридесетих година XX века, наши тадашњи најеминентнији архитекти (Михаило Радовановић, Драгомир Поповић, Драгољуб Јовановић, Шемсо Дервишевић) најпре су докторирали у Паризу, а потом су, инспирисани француским наслеђем и методама, обележили архитектуру у нашим градовима, од Београда, преко Крагујевца, Ниша, Пожаревца, Смедерева до Панчева. Предлог француских архитеката за ширење Београда следио је идеје вртног града и успостављања блиске везе између урбаног живота и природног окружења (интерпретација француског концепта *cit -jardin*), а Генерални план Београда из 1923-24. такође има вртно насеље као један од примењених модела становања.²⁰ Наши професори архитектуре, школовани у Француској, залагали су се за реформу наставе на београдском Архитектонском факултету, по узору на париску Школу лепих уметности (* cole des beaux arts*): предлагали су да се уместо идејних пројеката одређених типова грађевина преузме париска пракса припремања потпуних пројеката за извођење. У међуратној архитектури европски стилови били су изражени кроз бечки неокласицизам, академизам и „Ар нуво” (*Art Nouveau*). Термин *урбанизам* постепено уведе у београдску

19 Исто, стр. 540.

20 Детаљније о Међународном конкурсy за генерални урбанистички план Београда 1921-22. и о награђеном пројекту *Urbs Magna* чији су аутори били Французи видети: Вуксановић-Маџура, З. *Urbs Magna: како су француски урбанисти замишљали Београд*, у: *Срби о Французима, Французи о Србима*, ур. Новаковић, Ј. и Ристић, Јб. (2015), Београд: Филолошки факултет, Друштво за културну сарадњу Србија-Француска, стр. 207-229.

праксу домаћи архитекти школовани у Француској који, при том, имају и студентске и сарадничке контакте са угледним париским атељеима, укључујући и Ле Корбизијеов (Le Corbusier).

*Француски утицај у области
језика и књижевности*

Француски утицај видан је и у области српског језичког стила, специфично рафинираног и прецизног стила изражавања који се називао „београдски стил”. Тај стил је допринео стварању бројних особитих стилова различитих писаца и књижевника: Богдана Поповића, Миодрага Ибровца, Слободана Јовановића итд. Доба успона београдског стила било је и време најјачег француског утицаја на књижевни језик код Срба. Одушевљење за француску културу и демократију, читање француских књига, јаке политичке везе, школовање многих младих људи у Француској, све је то допринело да се као идеал усвоје прозирна јасност и наоко лежерна елеганција, одлике најбољих текстова француског духа, али и да у језик уђе мноштво француских речи. Речи из тог извора примане су углавном без отпора; знање француског језика било је и ствар моде и престижа, те су га људи радо показивали. Француска лексика ширила се нарочито у области културе (тако су у српски језик ушле речи попут: пејзаж, сиже, фелтон, есеј, валер, питорескан, жанр, нијанса, ансамбл) и у салонском речнику помодног друштва (шармантан, бриљантан, серкл, жур, бонтон, поза, парфем итд.)²¹.

Посебно значајан био је француски утицај у области наставе и учења француског језика код нас који је, како у редовном образовном систему, тако и изван њега, био доминантан у међуратном периоду. Знање француског језика било је неизбежан део образовања интелектуалних кругова, а пратило га је читање француске литературе, дневне и ревијалне штампе, окупљање у разним друштвима која су неговала југословенско-француске културне везе. У другој половини XX века значај француског језика код нас и број оних који га уче опада, што прати и опадање културног утицаја Француске.²²

21 *Историја српског народа*, VI/2: *Од Берлинског конгреса до уједињења (1878–1918)*, Београд: Српска књижевна задруга, Београд, (1983), стр. 265.

22 О друштвима за културну сарадњу видети: Вујовић, А. (2012) Друштва за културну сарадњу између Србије и Француске, *Наслеђе* 23/2012, Филум Крагујевац, стр. 179-193. О положају француског језика видети: Вујовић, А. (2014) *Франкофонија у свету и код нас*, Београд: Учитељски факултет.

Неки наши уметници нису се дивили Француској само због њених традиционалних вредности, већ и због њеног модернизма и наклоњености новим идејама и покретима. После Првог светског рата, у време опште кризе вредности и прекида са традиционалним, окрећу се леђа Европи и трага за новим изворима инспирације у Азији и Африци (*l'art nègre*). Млади се одушевљавају кубизмом, дадаизмом и надреализмом. У Француској све буја од трагања за новим, другачијим, слободнијим начинима изражавања. Наш велики писац Милош Црњански борио се против франкофилског традиционализма који је владао у нашој средини, залажући се да се из француске културе узима оно што је ново и авангардно. Боравећи у Паризу, центру европске и светске авангарде, Црњански је био под снажним утицајем те отворене интелектуалне лабораторије. Посебно је био одушевљен париским музејом оријенталне уметности и филозофије Гиме (*Guimet*) и поезијом Далеког истока (коју је преводио са француског на српски). Свој двогодишњи боравак у Паризу (1920–1921) Црњански је користио и да посећује предавања угледног филозофа Анрија Бергсона (*Henri Bergson*), чијим се пацифистичким идејама надахњивао, а упознавао се и са француским и нашим надреалистима²³.

Будући да је књижевност често најбоље средство за ширење истине и правдољубивих идеја, као и за развој ума и срца, књижевна дела су и веома богат и поуздан извор података како о културном развоју једног народа, тако и о његовим односима са другим народима. Књижевно дело сведочи и о историјским и политичким збивањима и о друштвеној средини у којој је поникло. Плод је разноврсних духовних утицаја и искустава, па нам помаже да схватимо мисли и осећања појединаца и народа и њихове поступке у датим околностима. Француску књижевност посебно, по мишљењу Волтера, Тена или Лансона (*Voltaire, Taine, Lanson*), одликује њен друштвени карактер и њена социјална склоност, интересовање за друштвени живот и појаве. Француска књижевност као да има и извештајни карактер: ширење идеја и убеђења, критика, дискусија у њој играју пресудну улогу. Одликују је борбени, слободарски дух, који је био благотворан и за остале народе, па тако и за Србе, а њен утицај на друге народе и њихов културни и духовни развој био је незаменљив.

У међуратном периоду код нас су преовладавали утицаји француског симболизма и потом надреализма. Иако је

23 Živančević, N. Miloš Crnjanski et Paris, in *La Serbie et la France – une alliance atypique*, eds. Bataković, D. T. (2010), Belgrade: Académie serbe des sciences et des arts, Institut des Etudes balkaniques, p. 526.

символизам у Француској трајао негде до средине деведесетих година XIX века и везивао се првенствено за имена Шарла Бодлера (Charles Baudelaire), Пола Верлена (Paul Verlaine), Артура Рембоа (Arthur Rimbaud), Валерија (Paul Valéry) и Стефана Малармеа (Stéphane Mallarmé), његово зрачење је и после тога снажно, а почетком XX века појављује се и нова генерација симболиста: Анри де Реније, Жан Мореас, Шарл Морис (Henri de Régnier, Jean Moréas, Charles Maurice). Будући да симболизам значи победу духовности над материјализмом, и да су његова суштина индивидуалност, слобода и одушевљење лепотом, јасно је да не може постојати један јасно одређен заједнички програм свих симболиста (или симболистичке школе у ограниченом смислу те речи). Тако и француски симболизам продира у српску књижевност са закашњењем и у више етапа, од Јована Дучића, који је наговештавао неке симболистичке тенденције, преко Милана Ракића и представника српске авангарде, до неосимболиста из педесетих година XX века, пре свих Бранка Миљковића и Боре Радовића. Позивање на француски симболизам понекад је имплицитно, кроз преузимање тема и неких обележја песничког поступка, а има и коментара текстова француских симболиста у теоријским и књижевно-критичким делима наших писаца. Владислав Петковић Дис, иако није говорио француски, упознао се са Бодлеровим песмама посредством превода, већином усмених, делио је са њим заједничку свест о непремостивом расцепу између „сплина” и „идеала”. Са Малармеом (Mallarmé) Ј. Дучић је делио неке симболистичке концепције поезије, иако су га критичари Јован Скерлић и Богдан Поповић сматрали декадентним. О Малармеу и спонтаности његовог песничког стварања посебно су лепо писали надреалисти, као и Станислав Винавер и Тодор Манојловић, представници модернистичких и експресионистичких струјања. Рембоовска авантура појављује се као пројекција побуне представника српске авангарде против традиције и њиховог трагања за новим поетским изворима. Растко Петровић превео је две Рембоове песме, а и сам је, незадовољан постојећом стварношћу, осећао жељу да промени живот и крене у трагање за непознатим. То трагање оба песника упућује ка неким заједничким темама и мотивима (одлазак, путовање, пловидба, огледало, удвајање, изокретање, смрт), одвија се на различите начине, али се завршава истим осећањем пораза.²⁴

24 Детаљније о развоју српске поезије која прихвата тековине француског симболизма видети код: Кошутић, В. (1967) *Парнасовци и симболисти у Срба*, Београд: САНУ; Новаковић, Ј. Француско симболистичко наслеђе у српској поезији XX века, у: *Српско-француски односи 1904-2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну са-

Између два светска рата француска поезија и књижевност вршиле су велики утицај на српске књижевнике, посебно на модернисте и надреалисте.²⁵ Велики поетски покрети са почетка и из првих деценија XX века, Аполинеров и Сандраров модернизам и кубизам, као и симултанеизам, футуризам, унанимизам, дадаизам и посебно надреализам, снажно одјекују у духу српских аутора. Бретон (André Breton), Елијар (Paul Eluard), Арагон (Louis Aragon), Супо (Philippe Soupault), али и многи други, импресионирају наше песнике: Дединца, Ристића, Вуча, Матића и друге. Аполинера сматрају главним отелотворењем „новог духа”, а Сандрару највише пажње посвећује Раде Драинац, који га сврстава међу представнике модерне тежње ка преображају песничког језика. Док Сандрар и њему блиски песници примитивне основе човекове свести налазе у црначкој уметности, Петровић и Драинац се окрећу балканским и словенским изворима.

Већ 1922, по објављивању четвртог тома романа *У потрази за изгубљеним временом* Марсела Пруста (Marcel Proust), у *Српском књижевном гласнику* Слободан Јовановић даје бриљантну анализу овог дела, које је годинама већини теоретичара књижевности остало нејасно. Тако је и Исидора Секулић у истом часопису боље од икога у самој Француској продрла у романескни свет тада мало познатог Андреа Малроа (André Malraux).

Јака космополитска струја у роману и поезији у међуратној Француској, култ машинизма, поезија модерног живота и великих градова, кубисти и надреалисти попут већ помињаних Аполинера, Макса Жакоба, Андреа Бретона и Блеза Сандрара, затим Андреа Салмона (André Salmon) и других, импресионирали су српске надреалисте, као и Растка Петровића, који је заједно са Тодором Манојловићем, био фасциниран Аполинеровом личношћу, снажним духом и делом. Надреалистички песник Рене Кревел (René Crevel) писао је 1933. о југословенским (српским) надреалистима у затвору.

Између Париза и Београда, у оба смера, креће се размена идеја и надреалистичких текстова Марка Ристића, Александра Вуча, Коче Поповића, Петра Поповића, Душана Матића и других, а има и оних који су се, попут Растка Петровића, испрва надахнути француским модернизмом, касније

радњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 105–122; Новаковић, Ј. (2004) *Интертекстуалност у новијој српској поезији. Француски круг*, Београд: Гутенбергова галаксија.

25 Видети: Novakovic, J. Les reflets du modernisme français dans la création littéraire de l'avant-garde serbe, in *La Serbie et la France : une alliance atypique*, eds. Batakovic, D. T. (2010), Belgrade: Académie serbe des sciences et des arts, Institut des Etudes balkaniques, pp. 503-519.

окренули нашој словенској прошлости и егзотичним световима Африке и Америке²⁶.

Припадници српског надреалистичког покрета одлазе у Француску, учествују у раду париске групе, објављују текстове у њеним гласилима (*La Révolution surréaliste* и *Le Surréalisme au service de la Révolution*), дописују се са француским надреалистима, који пак одговарају на анкете београдске групе и бораве у нашој земљи. У духу Бретонове констатације да су далеко од нове песничке школе, надреалисти немају неку јасну и строго одређену песничку поетику или програм. Духовна сагласност која међу њима постоји заснива се на незадовољству постојећим друштвом, његовим моралом и књижевношћу, као и на тежњи да се рехабилитује ирационално. Заједничке тежње београдске и париске групе испољавају се у књижевности и ликовној уметности, док су драмске видове стваралаштва практиковали само припадници париске групе.

Париским и београдским надреалистима заједничке су теме и проблеми о којима пишу и расправљају, као и појмови које у тим расправама употребљавају и тежње које произилазе не само из њихових међусобних односа, него и из одређене културне климе. Било је то време обележено духовном кризом, започетом још почетком века, а заоштреном Првим светским ратом, који је на најсуровији начин људе суочио са крхкошћу живота и неумитношћу смрти. Тако је оснажено осећање несигурности и немира, које је донело ново доба, уз економску кризу, совјетску револуцију, успон фашизма. Незадовољни постојећом стварношћу, суочени са ништавилом од кога су често бежали кроз скандале или анархију, надреалисти трагају, бавећи се главним темама као што су сан, лудило, љубав, смрт, побуна и револуција.²⁷ Српски

26 Vitanović, S. Cent cinquante ans d'influence française sur la culture serbe, in: *Rapports franco-yougoslaves*, eds. Terzić, S. (1990), Beograd: Istorijski institut, p. 369.

27 Како су ове главне теме третиране у делима надреалиста детаљније видети код: Новаковић, Ј. (1996) *На рубу халуцинација, Поетика српског и француског надреализма*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду; Новаковић, Ј. (2002) *Типологија надреализма*, Београд: Народна књига. Испитивање веза између српског и француског надреализма било је и предмет заједничког пројекта Института за књижевност и уметност из Београда и Националног центра за научна истраживања (*Centre national de recherches scientifiques*) из Париза под називом „Надреализам и европске интеграције (*Le surréalisme et les intégrations européennes*)”. Руководилац пројекта на српској страни била је проф. др Јелена Новаковић, редовни професор Филолошког факултета у Београду, а на француској др Анри Беар (Henri Béhar), професор емеритус на Универзитету Париз III. Резултат рада на том пројекту је тридесета свеска часописа *Mélusine*, посвећена српском надреализму.

надреалисти су понекад и антиципирали оно што ће касније постати главне одлике надреалистичког покрета, као што је, на пример, психички аутоматизам који су Оскар Давичо и Ване Бор примењивали и пре него што су сазнали за такве елементе у Паризу. Уносили су и особене црте везане за специфичности културних и историјских околности у српској средини, али и више прецизности и теоријске аргументације, па су каткад и превазилазили своје француске узоре и колеге. „Тако француски надреалисти, који се позивају на Фројда, славе жељу као јединог покретача света, али при том остају на нивоу неодређених и уопштених исказа, док Ване Бор излаже читаву једну теорију жеље која се исто тако ослања на Фројда, али се од њега и са јасније израженом критичношћу удаљава, а Коча Поповић и Марко Ристић претварају жељу у један од темеља своје 'феноменологије ирационалног'”²⁸. Спровodeћи у свом гласилу *Надреализам данас и овде* анкету о жељи, у којој су учествовали и француски надреалисти, српски надреалисти су у своје активности укључили и припаднике париске групе. И разматрања српских надреалиста, посебно Марка Ристића, о проблему хумора била су теоријски разрађенија, па се помињу као незаобилазан прилог надреалистичкој теорији хумора.

Наши музичари на школовању у Француској

У XIX веку наше музичаре подједнако су привлачили Париз, Минхен и Праг, а од краја века и у XX веку све већу пажњу наших уметника привлаче школе чувених француских инструменталиста. Француски утицај на развој српске музике између два светска рата био је ипак најчешће индиректан и везан за активности и стваралаштво појединаца. У овом периоду у музици је најочигледнији био чешки утицај²⁹. Међутим, велике успехе постизали су код нас француски музичари и оперски певачи, који су најчешће наступали заједно са нашим музичарима.

Одлазак наших младих музичара на школовање у Француску све до друге половине XX века био је резултат личне иницијативе појединаца, а касније су обе државе почеле да додељују и стипендије. Посебно је била омиљена угледна музичка институција *Conservatoire Supérieur de Musique*, као и *École Normale*. Права сарадња почела се развијати тек оснивањем појединих институција културе и музике код

28 Новаковић, Ј. (2002) *Типологија надреализма*, Београд: Народна књига, стр. 183.

29 Vitanović, S. Cent cinquante ans d'influence française sur la culture serbe, in: *Rapports franco-yougoslaves*, eds. Terzić, S. (1990), Београд: Историјски институт, p. 370.

нас: најпре претече данашњег Друштва за културну сарадњу Србије и Француске 1904, потом Опере и балета као самосталне целине у оквиру Народног позоришта у Београду 1920, Београдске филхармоније 1923. године, симфонијског оркестра Радио Београда и, коначно, Музичке академије 1937. године³⁰.

Уместо закључка

На инсистирање краља Александра 1924. године, Французи прихватају да се прикључе наставницима Универзитета у Београду, који су припремали отварање Француског института у Београду. Он је отворен у јануару 1927. године, по угледу на сличне већ постојеће институције у Загребу и Љубљани. Његов задатак био је да ради на ширењу француског језика и културе, на успостављању и редовном одржавању веза између наших и француских интелектуалаца, научника и универзитета. Овај Институт окупљао је професоре са готово свих факултета Универзитета у Београду, али и из Скопља и Суботице, као и бројне француске професоре: Емила Омана, Огиста Говена, Виктора Берара, Антоана Мејеа, Габријела Мијеа, Шарла Дила, Луја Езенмана, Жана Бри-на, Густава Рењијеа и многе друге (Emile Haumant, Auguste Gauvain, Victor Bérard, Antoine Meillet, Gabriel Millet, Charles Diehl, Louis Eisenmann, Jean Bruhnes, Gustave Régnier). председавали су Павле Поповић, универзитетски професор француског језика и књижевности, и Пол Масе (Paul Masset), лектор за француски језик, а савет од петнаест чланова састојао се највећим делом од чланова Друштва пријатеља Француске. Нажалост, због одсуства систематизованог и добро организованог рада и због става власти (чији су многи представници и сами били француски ђаци и наивно сматрали да се присуство француског културног утицаја подразумева само по себи и да се може развијати кроз спонтане и индивидуалне односе између Француза и Срба), Француски институт није постигао неке значајније резултате. Павле Поповић, председник Института и ректор Универзитета у Београду, јавно је износио своје незадовољство и указивао на потребу финансијске помоћи државе како књиге које су Французи поклонили не би лежале расуте на поду у Семинару за француски језик. Чудио се како су друге словенске или суседне земље, у којима пријатељство са Француском уопште није било традиционално као код нас, сличним

30 Јовичић, Д. Музичка сарадња Француске и Србије, у: *Српско-француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 374–375.

институцијама пружале сваку врсту материјалне и моралне подршке. Наредних година је центар културне сарадње са Француском у тадашњој Југославији пресељен у Загреб, док су у Београду и даље организовани приједи, прославе и разне светковине³¹.

Када је реч о два народа који географски нису суседи, па чак ни много близу, а који су током читаве своје историје имали мање или више богате и углавном пријатељске односе, као што су Французи и Срби, ове везе заслужују да буду познате нашој широј културној јавности, а не само франкофоним особама или, још уже, франко-романистима. Надамо се да би овај кратки прилог изучавању француских културних утицаја на нашу средину управо у време када су они били на свом врхунцу (а то је период између два светска рата) могао да бар у извесној мери расветли феномен великог и невероватно брзог културног успона мале земље која је као победник изашла из три велика и крвава рата, али, неминовно, у огромним економским недаћама, разрушена и осиромашена.

ЛИТЕРАТУРА:

Vitanović, S. Cent cinquante ans d'influence française sur la culture serbe, in: *Rapports franco-yougoslaves*, eds. Terzić, S. (1990), Beograd: Istorijski institut, pp. 358–374.

Витковић–Жикић, М. Примењена уметност и српско–француски односи 1904–1944., у: *Српско–француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 177–192.

Вујовић, А. (2011) *Српско-француска сусретања*, Београд: Учитељски факултет.

Вујовић, А. (2012) Друштва за културну сарадњу између Србије и Француске, *Наслеђе* 23/2012, Крагујевац: Филум Крагујевац, стр. 179-193.

Вуксановић–Мацура, З. Urbs Magna: како су француски урбанисти замишљали Београд, у: *Срби о Французима, Французи о Србима*, ур. Новаковић, Ј. и Ристић, Љ. (2015), Београд: Филолошки факултет, Друштво за културну сарадњу Србија–Француска, стр. 207-229.

Деретић, Ј. (2005) *Културна историја Срба*, Београд: Народна књига, Алфа.

31 Dimić, Lj. Influence culturelle française dans le royaume de Yougoslavie, у: *Српско–француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 64-66.

Димић, Љ. *Influence culturelle française dans le royaume de Yougoslavie*, у: *Српско–француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 57–72.

Živančević, N. Miloš Crnjanski et Paris, in *La Serbie et la France – une alliance atypique*, eds. Bataković, D. T. (2010), Belgrade: Académie serbe des sciences et des arts, Institut des Etudes balkaniques, pp. 519–530.

Историја српског народа, VI/2: *Од Берлинског конгреса до уједињења (1878–1918)* (1983) Београд: Српска књижевна задруга.

Јовановић–Симић, Ј. и Костић–Јоксић, С. А. Витез Легије части, у: *Српско–француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 419–423.

Јовић, В. (2009) Иван Ђаја француски ђак, *Даница 2010*, Београд: Вукова задужбина, стр. 243–249.

Јовичић, Д. Музичка сарадња Француске и Србије, у: *Српско–француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 371–378.

Kadijević, A. Relations des architectures française et serbe (depuis la fin du XIXe siècle jusqu'à 1941), in: *La Serbie et la France – une alliance atypique*, eds. Bataković, D. (2010), Belgrade: Académie serbe des sciences et des arts, Institut des Etudes balkaniques, pp. 531–544.

Коштуић, В. (1967) *Парнасовци и симболисти у Срба*, Београд: САНУ.

Новаковић, Ј. (2002) *Типологија надреализма*, Београд: Народна књига.

Новаковић, Ј. (2004) *Интертекстуалност у новијој српској поезији (француски круг)*, Београд: Гутенбергова галаксија.

Новаковић, Ј. Француско симболистичко наслеђе у српској поезији XX века, у: *Српско–француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 105–122.

Novaković, J. Les Reflets du modernisme français dans la création littéraire de l'avant-garde serbe, in: *La Serbie et la France – une alliance atypique*, eds. Bataković, D. T. (2010), Belgrade: Académie serbe des sciences et des arts, Institut des Etudes balkaniques, pp. 503–518.

Пешић, В., Павловић, Б. и Јовановић–Симић, Ј. Др Габријел Гарније – оснивач и директор првог дечјег диспанзера у Србији, у: *Српско–француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и Новаковић, Ј. (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 339–404.

Суботић, И. Збирке и изложбе француске уметности у Београду, у: *Српско–француски односи 1904–2004*, ур. Павловић, М. и

Новаковић, Ј, (2005), Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска и Архив Србије, стр. 87–101.

Šotra, T. Autour de la francophonie et de la francophilie en Serbie, in: *The Romance Balkans*, (2008), Belgrade: Institute for Balkan Studies, pp. 339–350.

Ana Vujović

University of Belgrade, Teacher Education Faculty, Belgrade

THE PHENOMENON OF FRENCH CULTURAL
INFLUENCE IN YUGOSLAVIA BETWEEN THE TWO
WORLD WARS

Abstract

The development of multiculturalism is increasingly becoming a hot topic in our modern world. On the other hand, it seems that we all witness an extreme predominance of the popular culture of only one part of the world and of the so-called global culture. For this reason, we think it is necessary to look back at the relatively recent past and show how our cultural environment was influenced by numerous foreign countries. Given that the description of all these influences in one paper is virtually impossible, the aim of this paper is to present the most significant examples of French cultural influence, in terms of its relevance for the rise of our culture, in various domains of social, scientific and cultural life in Yugoslavia in the period between the two World Wars. It is of critical importance that a wider public be more and better informed about Serbian-French cultural ties, instead of limiting this topic to a narrow circle of experts in the field of Romance or Franco-Romance studies. Using the descriptive and analytical methods, we wish to demonstrate that in the period between the two World Wars our country was well acquainted with all developments of the French culture, from which we drew important knowledge and experience. Moreover, some art movements happened to develop simultaneously in both countries, which is indicative of the fact that our society could boast of considerable innovative and creative potential at the time. We hope that this small contribution to the study of the French cultural influences in our country, in the period when these influences were most strongly felt (between the two World Wars), could shed some light on the phenomenon of a massive and incredibly rapid cultural rise of one small country devastated by numerous and brutal wars.

Key words: *culture, influence, rise, France, Yugoslavia in the period between two World Wars*